

محافل خیریه غیردولتی و نهضت امام خمینی

الهام رجایی

www.ketab.ir

سہ ماہی سلسلہ

سرشناسہ: رجایی، الہام، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور: محافل خیریه غیردولتی و نهضت
امام خمینی / نویسنده الہام رجایی.
مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سورہ مهر، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاہری: ۲۸۰ص.

ISBN: 978-600-03-3186-3

وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: خیریه -- ایران -- تحقیق
Charities -- Iran -- Research
موضوع: خیریه -- ایران -- تاریخ -- ۱۳۴۲-۱۳۵۷ -- تحقیق
Charities -- Iran -- History -- 1363-
1978 -- Research

موضوع: انجمن ها و موسسات -- غیردولتی
شناسه افزوده: شرکت انتشارات سورہ مهر
رده بندی کنگره: DSR ۶۵

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۸۲۴۰۴۴
شماره کتاب شناسی ملی: ۷۳۳۶۶۱۴

بالسکون
بالکسدر
نظرسنجی
این کتاب
مشورت
نماید.

انتشارات سوره مهر (وابسته به حوزه هنری)
ادبیات انقلاب اسلامی

www.sorehme.ir

محافل خیریه غیردولتی و نهضت امام خمینی

نویسنده: الهام رجایی
ویراستار: فریبا گراوندی
طراح جلد: صادق باباوند

مچاپ و صحافی: آرمان ماندگار سپهر
شاب اول: ۱۴۰۰
نسخه: ۱۲۵۰
شاب: ۹۷۸-۶۰۰-۰۳-۲۸۶-۳

نشانی انتشارات: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت،
پلاک ۲۳، تلفن: ۶۱۹۴۲، دورنگار: ۶۶۴۹۹۵۱
فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان سمیه، نرسیده به خیابان
حافظ، جنب حوزه هنری، پلاک ۲۴۵، تلفن: ۸۸۹۴۹۷۹۱-۲
فروشگاه انقلاب: تهران، خیابان انقلاب، میدان انقلاب،
جنب سینما بهمن، پلاک ۱۰۳۳، تلفن: ۶۶۴۷۶۵۶۸-۹
فروشگاه اصفهان: اصفهان، میدان انقلاب، سینما ساحل،
کدپستی: ۸۱۳۳۶۱۴۵۱۱، تلفن: ۳۱-۲۲۲۴۷۷۳۵-۶

Sooremehr.ir

Mehrak.ir

@Sooremehr

(پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳

۱۵۸۱۵-۱۱۴۴

۳۰۰۰۵۳۱۹

نقل و چاپ نوشته ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

دانلود کتابخوان سوره مهر

با وارد کردن کد تخفیف hisama در اولین خرید
خود از کتابخوان سوره مهر ۵۰٪ تخفیف بگیرید.

فهرست

۷	مقدمه
	فصل نخست: بررسی گروه‌ها و بنیادهای خیریه وابسته به بازار تهران/ ۱۵
۱۷	آغاز سخن
۲۱	گفتار نخست: شکل‌گیری نخستین صندوق‌های قرض الحسنه
۴۵	گفتار دوم: هیئت‌های مؤتلفه اسلامی
۸۳	گفتار سوم: بنیاد رفاه و تعاون اسلامی
۱۰۹	گفتار چهارم: شرکت ساختمانی دژساز
	فصل دوم: بررسی بنیادهای خیریه وابسته به روحانیون/ ۱۱۷
۱۱۹	گفتار نخست: جامعه روحانیت
۱۴۷	گفتار دوم: مسجد جلیلی تهران
۱۶۵	گفتار سوم: مسجد همت تجریش
۱۷۱	گفتار چهارم: حسینیه ارشاد
۱۸۹	گفتار پنجم: مسجد قبا
۲۰۷	نتیجه
۲۰۹	ضمایم: اسناد
۲۵۱	فهرست اعلام
۲۷۳	کتابنامه

مقدمه

پرداختن به امور خیریه و عام‌المنفعه در فرهنگ ایرانیان از دیرباز مورد توجه بوده است. در سده‌های اخیر نیز عده زیادی از مردم به‌خصوص تجار، علما و بازرگان متمول به تأسیس نهادهای خیریه روی آوردند. هریک از این نهادها که به صورت کاملاً غیرانتفاعی بودند - با اهداف و جهت‌گیریهای خاصی نظیر کمک به ایتم، تحصیل افراد بی‌بضاعت و... شروع به فعالیت کردند. از آن جمله می‌توان به مؤسسه‌های خیریه با جهت‌گیری تعلیماتی در حوزه دین مانند حسینیه ارشاد و بنیاد رفاه و تعاون اسلامی و مساجدی نظیر لرزاده، همت تجریش، قبا و جلیلی اشاره کرد. این نهادها در امور خیریه، نظیر کمک‌رسانی به مردم جنگ‌زده فلسطین یا کمک به نیازمندان و خانواده‌های زندانیان سیاسی و نیز امدادرسانی به مجروحین حوادث پیش از انقلاب حضوری فعال داشتند. این گروه‌ها برای رسیدن به مقصود، به ابتکاراتی دست زدند که تأسیس شرکت ساختمانی، تأسیس کارخانه‌های تولیدی و راه‌اندازی صندوقهای قرض‌الحسنه از آن جمله است.

هر نهضت و حرکت سیاسی بی‌شک نیازمند منابع مالی برای رسیدن به مقصود است. در دوره اوج مبارزات منتهی به انقلاب

اسلامی نیز گروه‌های مبارز نیازهای خود را به طرق مختلف برطرف می‌کردند. در این میان، پیروان امام خمینی نیز از این قاعده مستثنی نبودند و از ابتدای فعالیت به اهمیت تأمین منابع مالی برای ادامه روند مبارزه تأکید می‌کردند و سعی می‌نمودند آنها را کاملاً از داخل کشور به دست آورند. این گروه برای به ثمر رسیدن آرمانهای امام از هیچ کوششی فروگذار نکرد تا جایی که گردانندگان گروه‌های مختلف مبارز به نوآوریهای متعددی دست زدند تا بتوانند این حرکت بزرگ را به مقصد برسانند. از مهم‌ترین اقداماتی که در این مورد انجام گرفت کمک به خانواده‌های زندانیان سیاسی بود تا مبارزان را دلگرم نمایند و نگرانی کمتری دربارهٔ معیشت خانواده‌های خود داشته باشند. موضوع دیگر، کمک برای مسکن و خانه‌دار شدن آنان بود و در این مورد نیز به ابداعاتی دست زدند که به‌طور مفصل به آن خواهیم پرداخت. همچنین، اعضای گروه‌های فعال در عرصهٔ کمک‌رسانی، پولهایی برای چاپ اعلامیه، جذب دانشجویان، ایجاد موقعیت اشتغال، رسیدگی به امور فرهنگی و کمکهای مالی به «اعتصابیون شرکت نفت» در ماه‌های آخر عمر حکومت پهلوی ارسال می‌کردند.

به علاوه، خیرین، مدارس زیادی را برای ارتقای آموزش با تأکید بر آموزه‌ها و موازین دینی - سیاسی تأسیس کردند که «مدرسهٔ رفاه» از جمله آنهاست. بیشتر این مؤسسات، محل فعالیت فعالان و مبارزان سیاسی، نظیر آیت‌الله سید محمد بهشتی، اکبر هاشمی رفسنجانی، مهندس مهدی بازرگان، محمدعلی رجایی و محمدجواد باهنر، آیت‌الله مرتضی مطهری و دکتر محمد مفتاح بودند.

در نهایت، یکی از مهم‌ترین نکاتی که مورد توجه و تأکید قرار گرفت، جهانی شدن انقلاب اسلامی و حمایت همه‌جانبه

از جنبشها و حرکت‌های ظلم‌ستیز و اسلامی از جمله کمک به جنگ‌زدگان فلسطین است. اقدامات مذکور در سطح محدود و با توجه به میزان توان مالی افراد انجام می‌شد؛ ولی به دلیل خلوص نیت بانیان و همچنین، ابتکار عملی که در هریک از موارد نشان می‌دادند، توانست بسیار تأثیرگذار باشد.

بررسی عملکرد و نحوه ارسال کمک‌های مالی مبارزان، یکی از موضوعات در خور پژوهش است که در ردیف مسائل ناشناخته تاریخ انقلاب اسلامی می‌باشد؛ زیرا تاکنون پژوهش مستقلی درباره این موضوع صورت نگرفته است. این امر گویای نو بودن این موضوع می‌باشد که نویسنده را به کاوش در آن واداشت. پیش از این، نگارنده پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را در «پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی» با همین عنوان نوشته است. این پایان‌نامه با عنوان «بررسی فعالیت‌های انجمن‌ها و بنیادهای خیریه غیردولتی در پیوند با نهضت امام خمینی از ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷» با راهنمایی جناب آقای دکتر علیرضا ملائی‌توانی و مشاوره جناب آقای دکتر غلام‌علی رجایی به نگارش درآمده و در نوشتار حاضر به‌طور مفصل‌تری بدان پرداخته شده است. در جمع‌آوری داده‌های این پژوهش مشکلات عدیده‌ای وجود داشت؛ از همین‌رو، با شروع مطالعه به دلیل نداشتن منبع مشخصی که چارچوب کار را روشن سازد، از خاطرات اشخاص انقلابی و مبارز بهره بردیم. با خواندن تعدادی از خاطرات افراد تأثیرگذار، نظیر آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، حجت‌الاسلام فلسفی و حجت‌الاسلام حسین انصاریان، نگرانی‌های اولیه تا حد زیادی کاهش یافت. در نتیجه، با اشتیاق بیشتر و بی‌توجه به کمبود یا نبود منابع، پژوهش را ادامه دادیم. پس از خاطرات، استفاده از اسناد و مدارک آرشیوی در کانون توجه

قرار گرفت؛ از این رو به مراکز اسنادی نظیر سازمان اسناد ملی و موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران مراجعه شد که متأسفانه اسناد مفیدی نیافتیم. با وجود این، بعد از مراجعه به مرکز «اسناد انقلاب اسلامی»، اسناد و مدارک بسیاری به دست آمد که متصدیان این مرکز توانستند با راهنماییهای خود کمک شایانی در گردآوری داده‌ها مبذول دارند.

نیک می‌دانستم اکثر افراد فعالی که در این انجمنهای خبریه فعالیت داشتند، در ردیف فعالان سیاسی و معترض محسوب می‌شدند که اقداماتشان به‌طور مخفی صورت می‌گرفت و لذا این اطلاعات در روزنامه‌های آن دوره انعکاس چندانی نیافته است. به همین دلیل، در بررسی حاضر، استفاده از روزنامه‌ها و نشریات در سطح بسیار محدودی انجام پذیرفت.

بخشی از مطالب جمع‌آوری شده با استفاده از روش مصاحبه‌ای به دست آمده است. اشخاصی نظیر آیت‌الله اکبر هاشمی رفسنجانی، حجت‌الاسلام والمسلمین شیخ عبدالمجید معادی‌خواه، دکتر ناصر میناجی مقدم، حاج‌ماشاءالله رحیمی، دکتر جواد منصوری، سیدعلی اصغر رخ‌صفت و ابوالفضل توکلی‌بینا با بیان مطالب و به‌خصوص بازگویی خاطرات خود درباره موضوع کتاب، بسیاری از ابهامات را برای نگارنده برطرف کردند.

مسئله اصلی پژوهش، توجه به نقش اجتماعی و سیاسی این مؤسسات و مراکز دین‌گرا با توجه به جنبه‌های خیرخواهانه آنهاست تا بدین ترتیب، به چگونگی فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی و نیز مذهبی - سیاسی آنها پرداخت.

ضرورت تحقیق حاضر اینکه بسیاری از فعالان سیاسی در سالهای آخر حکومت پهلوی، علاوه بر مبارزات سیاسی، در کارهای مهم

اجتماعی نظیر امور خیریه، آموزش و پرورش و نیز فرهنگ فعالیت‌های گسترده‌ای داشتند. طبق شواهد موجود همگی برای اقدامات سیاسی و انقلابی این افراد پوشش بود و از این ابزار برای تغذیه مالی مبارزان استفاده می‌شد. این مقوله همواره نادیده گرفته شده است و ضرورت پژوهش در این زمینه را آشکار می‌کند.

درباره فعالیت انجمن‌ها و بنیادهای خیریه غیردولتی - که رویکرد آنها مبارزه سیاسی با حکومت پهلوی و کمک به مبارزان سیاسی باشد - تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است. می‌توان ادعا کرد پیش از شکل‌گیری نهضت امام خمینی، هیچ تشکل و نهادی با هدف برطرف کردن مشکلات مالی مبارزان ضد حکومت شکل نگرفته بود. به عبارت دیگر، با شروع نهضت امام خمینی، برای اولین بار بود که از سوی همراهان امام عده‌ای از متمولین سیاسی - مذهبی به فکر تأمین مایحتاج زندانیان و خانواده‌های آنان و سایر موارد مذکور افتادند. با عنایت به جدید بودن موضوع، هنوز بررسی محققانه‌ای درباره آن صورت نگرفته است. البته مطالب پراکنده‌ای در این باره وجود دارد و در لابه‌لای خاطرات، اسناد یا برخی پژوهشهای متأخر به چشم می‌خورد که نگارنده کوشیده است از آنها بهره جوید.

از پژوهشهای متأخر که اشاره‌ای گذرا به موضوع امور خیریه دارند می‌توان به کتابهایی چون تاریخ شفاهی مسجد جلیلی اثر بروین قدسی‌زاد، کارنامه سیاسی و فرهنگی دبیرستانهای کمال نارمک نوشته حمید کرمی‌پور، و نیز تاریخچه حسینیه ارشاد: مجموعه مصاحبه‌ها، دفاعیات و خاطرات ناصر میناچی مقدم اثر ناصر میناچی مقدم اشاره کرد. همچنین، می‌توان از تعدادی مقالات یاد کرد که به نحوی با موضوع کتاب ارتباط دارند. مانند: «رمضان ۱۳۵۷ و مسجد قبا» اثر

رحیم نیکبخت، «مسجد جلیلی و فعالیتهای سیاسی قبل از انقلاب» نوشته مرتضی شیرودی و نیز گفت‌وگوی حسین مهدیان در ماهنامه یاران با عنوان «شهید مفتوح و مسجد قبا».

در آغاز مطالعه درباره موضوع پژوهش به کتابهای متعددی رجوع شد. در خصوص امور خیریه در ایران، کتابهای زیادی نظیر نگاهی به امور خیریه در دوره قاجار تألیف دکتر الهام ملک‌زاده، تاریخچه اوقاف اصفهان نوشته عبدالحسین سپنتا، سرگذشت سازمانها و نهادهای علمی و آموزشی در ایران نوشته غلامحسین صدرافشاری و... به رشته تحریر درآمده است؛ اما هیچ‌یک از این پژوهشها مربوط به محدوده زمانی مورد بحث و همچنین، درباره کمک در راستای اهداف سیاسی و نهضت امام نبوده است و بر این اساس می‌توان مدعی بود که این پژوهش در نوع خود بدیع و تازه است.

شیوه گردآوری داده‌ها نیز عمدتاً مبتنی بر روش کتابخانه‌ای با تأکید بر اسناد و منابع تاریخی موجود است و پردازش و تحلیل بر پایه روش توصیفی می‌باشد. به علاوه، باید افزود که کمک‌رسانی و توجه به مسائل مالی نهضت در سراسر ایران، مورد توجه مبارزان بوده است؛ ولی چون همگی آنها از فعالان مستقر در تهران الگوبرداری کرده بودند و همچنین، به دلیل گسترده شدن نوشتار، صرفاً به این نوع فعالیتها در شهر تهران پرداخته شده است. از لحاظ قلمرو زمانی نیز بر سال ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۵۷ ش تأکید می‌گردد.

بی‌شک فعالیت‌هایی از این دست در میان افراد و گروه‌های متعددی انجام می‌گرفته است؛ ولی چون مبدع اصلی آنها روحانیان بزرگی نظیر آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، آیت‌الله بهشتی، حجت‌الاسلام محمدجواد باهنر و... بودند و همچنین، بازاریان وابسته به هیئتهای موقوفه اسلامی

نیز در رأس آن قرار داشتند، به مؤسسات و اماکنی پرداخته شده که وابسته به این افراد بوده است. از این رو، قلمرو موضوعی نیز برخی انجمنها و بنیادهای خیریه غیردولتی مانند مؤسسه خیریه تعلیماتی - علمی و دینی حسینیه ارشاد، مسجد لرزاده، مسجد قبا، مسجد جلیلی، مسجد همت تجریش، جامعه روحانیت مبارز، شرکت ساختمانی دژساز، هیئتهای مؤتلفه اسلامی و بنیاد رفاه و تعاون اسلامی خواهد بود. همان طور که ذکر شد، کمک رسانیهای این مراکز، برای به ثمر رساندن اهداف انقلابیون در داخل ایران یا خارج از مرزها (نظیر کمک به مبارزان فلسطین و لبنان) صرف می شده است.

این کتاب از دو فصل تشکیل شده است: فصل اول، شامل فعالیتهای گروه ها و دسته های مذهبی وابسته به بازار تهران است. این فصل به چهار گفتار تقسیم می شود که گفتار نخست آن به مسجد لرزاده، گفتار دوم به فعالیتهای خیر خواهانه هیئتهای مؤتلفه اسلامی، گفتار سوم به فعالیتهای بنیاد رفاه و تعاون اسلامی و گفتار چهارم به اقدامات و فعالیتهای شرکت ساختمانی دژساز می پردازد. فصل دوم به معرفی بخشی از مؤسسات و بنیادهای خیریه وابسته به روحانیت اختصاص دارد. این فصل نیز به پنج گفتار تقسیم می شود: گفتار نخست به اقدامات خیر خواهانه جامعه روحانیت مبارز، گفتار دوم به اقدامات خیریه مسجد جلیلی، گفتار سوم به اقدامات خیریه مسجد همت تجریش، گفتار چهارم به اقدامات حسینیه ارشاد و گفتار پنجم نیز اقدامات مسجد قبا را بیان می کند. در پایان نتیجه، ضmannم و فهرست مراجع آمده است.

ضمائم کتاب شامل اسناد مورد استفاده است. در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی کسانی که در راه آماده سازی و انتشار این کتاب قبول زحمت کرده اند، صمیمانه سپاس گذاری نمایم. از جمله آقایان

دکتر علیرضا ملایی توانی و دکتر غلام‌علی رجایی کمال تشکر را دارم. همچنین در پایان از همسرم رضا صفریان که در تمام مراحل نگارش و ویرایش این اثر همواره مرا یاری کردند، سپاس گزارم.

الهام رجایی / ۱۳۹۷